

маних благ. Чим вище обіцяне благо, тим більш зусиль здатен докласти окремий працівник на досягнення певної мети, яка стоїть перед підприємством. Прикро, що цими ж ціннісними орієнтирами користується і керівництво вітчизняних підприємств, яке, досягнувши своїх меркантильних цілей, кидає підприємство на призволяще або ж доводить його до банкрутства.

У дослідженні було наголошено на пріоритетності ролі людського фактора при формуванні стратегічних дій підприємства та встановлено деякі ціннісні орієнтири працівників, підприємства та споживачів. Таким чином, пропонування теоретичних засад самоорганізації підприємства, заснованих на дифузійному поєднанні певних цінносних орієнтирів, їх узагальненні та поєднанні у спорідненні групи залежно від їх носіїв, має підставу до існування. Використання механізму самоорганізації підприємства у запропонованій формі «проникаючої» системи цінностей – унікальний спосіб діяльності підприємства, що дає ефект від використання цінностей та моральних якостей працівників.

Варто пам'ятати, що система цінностей завжди орієнтована на майбутнє, тому цілі, що обираються для завтрашнього дня, не можуть обмежитися сьогоднішніми знаннями, технологіями, ресурсами, тобто механізм самоорганізації, заснований на ціннісних орієнтирах підприємства, потребує постійного дослідження та вдосконалення.

Бібліографічні посилання і примітки

1. Хакен Г. Информация и самоорганизация: Макроскопический подход к сложным системам: пер. с англ. / Г. Хаген. – М.: Мир, 1991. – 240 с.
2. Пугачева Е. Г. Самоорганизация социально-экономических систем / Е. Г. Пугачева, К. Н. Соловейко. – Иркутск: БГУЭП, 2003. – 173 с.
3. Моисеев Н. Н. Алгоритмы развития / Н. Н. Моисеев – М.: Наука, 1987. – 304 с.
4. Чистилин Д. К. Самоорганизация мировой экономики: Евразийский аспект / Д. К. Чистилин. 2-е изд. – М.: ЗАО «Издательство «Экономика», 2006. – 237 с.
5. Білоус В. С. Синергетика та самоорганізація в економічній діяльності: навч. посіб. / В. С. Білоус. – К.: КНЕУ, 2007. – 376 с.
6. Абрамов В. І. Духовність суспільства: методологія системного вивчення: монографія / В. І. Абрамов. – К.: КНЕУ, 2004. – 236 с.
7. Основи стійкого розвитку: навчальний посібник / за ред. д-ра екон. наук, проф. Л. Г. Мельника. – Суми: ВТД «Університетська книга», 2005. – 654 с.
8. Словарь иностранных слов / под ред. И.В. Лёхина, проф. Ф. Н. Петрова. Изд. 4-е, перераб. и доп. – М.: Гос. изд-во иностр. и нац. словарей, 1954. – 853 с.
9. Большой Энциклопедический Словарь <http://prepadav.net>

Надійшла до редколегії 14.01.2010.

УДК 657:336.717

С. В. Тимофіїв

Львівський національний аграрний університет

ТРАНСАКЦІЙНІ ВИТРАТИ ЯК ОБ'ЄКТ ОБЛІКУ І КОНТРОЛЮ: МІКРО- ТА МАКРОЕКОНОМІЧНИЙ ПІДХОДИ

Розглянуто трансакційні витрати як фактор, що значною мірою впливає на характер функціонування економічної системи суспільства. Запропоновано спосіб включення трансакційних витрат взаємодії економічних суб'єктів до системи бухгалтерського обліку. Окреслено можливості моніторингу та контролю за даним видом витрат і управління ними в макроекономічних масштабах.

© С. В. Тимофіїв, 2010

Ключові слова: транзакційні витрати, моніторинг, регулювання, інституції, ефективність.

Рассмотрены транзакционные расходы как фактор, в значительной мере влияющий на характер функционирования экономической системы общества. Предложен способ включения транзакционных расходов взаимодействия экономических субъектов в систему бухгалтерского учета. Очерчены возможности мониторинга и контроля данного вида расходов и управления ими в макроэкономических масштабах.

Ключевые слова: транзакционные расходы, мониторинг, регулирование, институции, эффективность.

The transaction costs are considered as the factor that makes an important influence on the character of the economic system's functioning. The method of including of the transaction costs of economic subjects' interaction into the accounting is proposed. The monitoring and control of this kind of costs abilities and theirs management at the macroeconomic level are described.

Key words: transaction costs, monitoring, adjusting, institutions, efficiency.

На сьогодні більшість країн світу знаходиться на етапі подолання наслідків економічної кризи, яка торкнулася практично всіх найважливіших складових системи національного господарства: матеріального виробництва і сфери послуг, фінансово-кредитного сектора, сфери державного управління. Поглиблення глобалізаційних та інтеграційних процесів, посилення ролі міжнародних економічних зв'язків у забезпеченні прогресивного розвитку економік окремих держав і, як наслідок, зростання взаємозалежності між економіками різних країн призвели до того, що розбалансування одного з компонентів світової господарської системи у сучасних умовах неминуче тягне за собою негативні процеси у функціонуванні решти складових цієї системи – економік інших держав.

Сучасна економічна теорія, без сумніву, суттєво допомогла пом'якшити вплив кризи на світову економіку і не допустити розгортання теоретично можливих катастрофічних наслідків. Проте, незважаючи на високий рівень розвитку, економічна наука, на жаль, все одно не змогла запобігти черговому економічному спаду. Виникає питання, чому могла мати місце подібна ситуація?

На нашу думку, однією з причин, які перешкоджають ефективному управлінню економічними процесами, є неповне врахування дії окремих факторів, які формують стан економічної системи. Вважаємо, що таким фактором, дії якого приділяється недостатньо уваги, є транзакційні витрати, а саме їх розмите відображення у бухгалтерському обліку та фінансовій звітності, що робить неможливою будь-яку форму контролю за їх рівнем і управління ними.

Вперше концепцію транзакційних витрат розроблено в працях Дж. Коммонса і Р. Коуза [5; 6]. Транзакційні витрати ідентифікуються ними як такі, що виникають в результаті взаємодії суб'єктів господарювання з приводу економічного обміну товарами і послугами в умовах існуючого інституційного середовища.

На сьогодні транзакційні витрати все частіше виступають як самостійний цілісний предмет досліджень: вченими визначається їх суть, обґрунтовується їх класифікація за різними ознаками з метою найбільш повного вивчення [1; 3; 4; 7]. Проте інформація про транзакційні витрати як складову витрат діяльності суб'єктів господарювання у сучасних умовах ґрунтується на приблизних даних, що, на нашу думку, безпосередньо пов'язано з обмеженим відображенням цього виду витрат у бухгалтерському обліку. Недостатньо уваги приділяється проблемам, що стосуються характеру взаємозв'язку між зовнішнім інституційним середовищем, транзакційними витратами і загальним станом економіки, впливу цього виду витрат на ефективність взаємодії економічних суб'єктів.

З огляду на вищесказане, метою нашого дослідження є з'ясування впливу трансакційних витрат на функціонування економічних суб'єктів і на стан економіки загалом, а також пошук методів організації ефективного моніторингу трансакційних витрат на мікро- і макроекономічному рівні.

Об'єктом дослідження є трансакційні витрати взаємодії економічних суб'єктів у межах функціонування сучасного економічного середовища. Предметом дослідження є прояв функціонування трансакційних витрат як специфічного виду витратків у економіці та можливості забезпечення їх обліку і контролю.

Відомий економіст Олівер Уільямсон, який досліджував трансакційні витрати у контексті неінституціональної економічної теорії, провів аналогію, визначивши їх як «економічний еквівалент тертя в механічних системах» [6; 10]. Виходячи з такого трактування і з того, що будь-яка економічна система є динамічною, можна зробити висновок, що надмірний обсяг трансакційних витрат гальмує розвиток економічної системи, заважаючи оперативному прийняттю рішень економічними суб'єктами для негайного і адекватного реагування на зміни зовнішньоекономічного середовища.

Принцип функціонування економічної системи, на нашу думку, певною мірою нагадує партію в більярд, коли, рухаючись, одна куля неминуче зачіпає сусідні, які, в свою чергу, також примушують інші змінювати своє положення на столі [8]. Від якості покриття столу, тобто від структури інституційної матриці суспільства як взаємопов'язаної сукупності окремих інститутів економічної системи, значною мірою залежить характер і ефективність взаємодії економічних суб'єктів (більярдних куль) і ступінь досягнення ними мети (потрапляння в лузу).

Такий підхід, як нам видається, дає змогу доповнити існуючі уявлення про причини циклічного розвитку економіки і наявності труднощів із запобіганням виникненню у ній кризових явищ. Ми припускаємо, що у періоди економічного зростання і піднесення економіки разом із збільшенням реального виробництва товарів та послуг об'єктивно зростає розмір трансакційних витрат на обслуговування цього виробництва.

Останні дослідження у сфері трансакційних витрат вказують на їхню високу частку у загальному обсязі ВВП країн (більше 50 % у розвинутих державах) [9], що підкреслює значний вплив цього виду витрат на економіку.

За відсутності чіткої системи їх моніторингу (на відміну від виробничого сектора, в якому така система існує) їх збільшення відбувається до певної межі, після якої, як ми вважаємо, надлишкові трансакційні витрати починають заважати ефективній взаємодії економічних суб'єктів, створювати труднощі зі швидким реагуванням на зміни зовнішнього середовища, що спричиняє поступове уповільнення розвитку економіки і наступний спад.

Проблему організації обліку і контролю трансакційних витрат доцільно розглянути диференційовано: з точки зору мікроекономічного і макроекономічного підходів, оскільки прояв їх впливу на стан функціонування економічної системи має свої особливості у кожному з випадків.

Так, розглядаючи мікроекономічний рівень, зокрема сферу підприємницької діяльності, бачимо, що укладання договору з контрагентом потребує здійснення витрат на організацію переговорів стосовно узгодження умов договору, на юридичні послуги, телефонний зв'язок, кореспонденцію, представницькі витрати тощо. Разом з тим часто існує необхідність страхування ризиків, пов'язаних із невиконанням умов договору, забезпечення контролю дотримання умов. Перелічені видатки є витратами діяльності суб'єктів господарювання, проте в Плані рахунків бухгалтерського обліку немає жодної статті, де вони знайшли б чітке відображення.

Інформація про витрати діяльності є параметром, обов'язковим для врахування як у процесі поточного управління господарюючим суб'єктом, так і при пла-

нуванні довгострокової стратегії розвитку. Це дозволяє здійснювати обґрунтовані та найбільш ефективні кроки у зовнішньому конкурентному середовищі. Однак, якщо не всі фактори формування витрат беруться до уваги повною мірою, то це об'єктивно призводить до зниження ефективності функціонування підприємства чи організації.

Так, відсутність достовірного, відмежованого від інших видів відображення трансакційних витрат у облікових реєстрах унеможливує об'єктивну оцінку їх розмірів та структури, а отже, і здатність будь-якого ефективного управління ними. Таким чином, ускладнюється прийняття насправді ефективних управлінських рішень економічними суб'єктами.

Щодо макrorівня, то питання моніторингу трансакційних витрат є ще більш актуальним. Адже макроекономічний рівень сформований сукупністю економічних суб'єктів мікрорівня, діяльність яких генерує потоки трансакційних витрат у національних масштабах. Недостатність відомостей стосовно цього виду витрат, що надходять від суб'єктів мікрорівня через дані бухгалтерського обліку та фінансової звітності, робить неможливим отримання достовірної інформації про їх рівень та структуру в цілому. Втрачається будь-яка можливість моніторингу трансакційних витрат як важливої складової національної економіки.

Повертаючись до попереднього припущення про взаємозв'язок рівня трансакційних витрат і характеру функціонування економічної системи, доходимо висновку, що відсутність інститутів суспільного контролю за рівнем формування і здійснення трансакційних витрат унеможливує запобігання кризовим явищам в описаному вище контексті.

Отже, на мікрорівні відсутність відокремленого обліку трансакційних витрат перешкоджає економічним суб'єктам приймати повністю обґрунтовані управлінські рішення. На макrorівні така ситуація спотворює сприйняття загальної картини стану економіки, ускладнює розробку дійсно ефективних заходів економічної політики, здатних не лише долати наслідки, а й запобігати виникненню негативних явищ у межах економічної системи.

Дослідження проблеми організації моніторингу трансакційних витрат потребує системного підходу і конкретизації застосовуваних методів вирішення на обох рівнях функціонування економіки.

Сучасна система бухгалтерського обліку фіксує трансакційні витрати взаємодії суб'єктів господарювання тільки як складову частину їх непрямих видатків (у складі адміністративних витрат, витрат на збут, інших витрат операційної діяльності, надзвичайних витрат і т. д.). На додаток до цього, як зазначають деякі вчені [2], окремі види трансакційних витрат взагалі не знаходять відображення в облікових реєстрах, оскільки дані про них не можна віднести до жодної з діючих статей (наприклад, представницькі витрати на організацію попередніх переговорів, зустрічей тощо).

У зв'язку з цим ми вважаємо доцільним виокремлення у Плані рахунків бухгалтерського обліку відповідних субрахунків «Трансакційні витрати» у межах тих існуючих рахунків 9-го класу, які опосередковано включають в себе трансакційні витрати діяльності (рис. 1). У розрізі фіксуватимуться також і вищезгадані елементи витрат, які на сьогодні ще не знаходять відображення у бухгалтерському обліку.

Інформація про величину трансакційних витрат, яку таким чином можна буде виділяти із сукупності даних бухгалтерського обліку, має важливе практичне значення. З точки зору окремих суб'єктів господарювання, її наявність та повнота сприятимуть прийняттю ефективних управлінських рішень щодо вибору форм і методів ринкової взаємодії і, як наслідок, зменшенню можливих втрат.

Варто зазначити, що економічні суб'єкти, які функціонують на мікрорівні, не мають змоги самостійно впливати на характер формування трансакційних витрат у національних масштабах, оскільки діють стихійно і поодинокі, вони самі є дже-

релом формування потоків трансакційних витрат і більшою мірою є об'єктом, ніж суб'єктом їх впливу. Для ефективної оцінки рівня та структури трансакційних витрат на макrorівні, можливості конкретного впливу, на нашу думку, необхідна наявність інституцій вищого рівня, які матимуть змогу, знаходячись «над системою», здійснювати моніторинг і заходи щодо оптимізації трансакційних потоків.

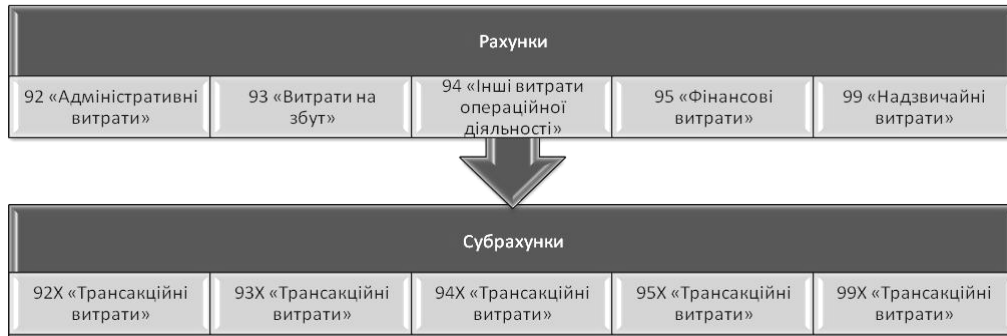


Рис. 1. Орієнтовна схема, яка пропонується для відокремленого відображення трансакційних витрат у бухгалтерському обліку

Розглядаючи макроекономічний рівень, акцентуємо увагу на необхідності побудови державної системи інституцій, завдання якої полягатимуть у моніторингу трансакційних витрат як важливої складової економіки шляхом узагальнення та систематизації інформації, одержаної з даних бухгалтерського обліку і фінансової звітності суб'єктів господарювання. Функціонування такої системи покликане забезпечити недопущення неефективних і надлишкових трансакційних витрат, регулюючи вплив на характер їх формування і здійснення таким чином, щоб забезпечувалась ефективна взаємодія економічних суб'єктів без надлишкових витрат на організацію цієї взаємодії.

Подібно до того, як на сьогодні функціонують інститути контролю у різних сферах економічного і суспільного життя (міністерства, відомства і т. д.), доцільним є створення окремої структури, на яку буде покладено завдання обліку, контролю та регулювання економічними методами трансакційних витрат з метою встановлення та реалізації оптимальних меж, які дозволять економічній системі успішно та стабільно розвиватися, одночасно забезпечуючи економічним суб'єктам умови для швидкого реагування на зміни у ній.

Підсумовуючи вищенаведене, наголосимо на тому, що недосконалі трансакції та високі трансакційні витрати є причиною зростання вартості товарів, тіньової економіки, зниження конкурентоспроможності галузей національної економіки.

Необґрунтовані трансакційні витрати і відсутність регулюючого впливу на них значною мірою стимулюють виникнення кризових явищ в економічній системі, адже оптимізація цього виду витрат може послужити суттєвим резервом для економії витрат обігу в масштабах національної економіки.

Визнання трансакційних витрат окремою статтею видатків і відображення їх у відповідних реєстрах бухгалтерського обліку дасть можливість господарюючим суб'єктам діяти в умовах більшої визначеності зовнішнього середовища, приймаючи найефективніші та раціональні управлінські рішення.

Включення даних щодо трансакційних витрат у фінансову звітність забезпечить державні органи комплексною інформацією про характер потоків трансакційних витрат економічних суб'єктів на макроекономічному рівні. Це дозволить проводити моніторинг трансакційних витрат на рівні з контролем за іншими елементами економічної системи, а також коригувати їх економічними методами для

забезпечення ефективної взаємодії економічних суб'єктів у межах окремих галузей та національної економіки загалом.

На сьогодні у межах національних економічних систем як України, так і зарубіжних держав, немає конкретної структури, яка б займалася моніторингом трансакційних витрат з метою попередження неефективних видатків на обслуговування процесу суспільного виробництва. З огляду на це, організація обліку трансакційних витрат економічних суб'єктів на мікрорівні і моніторингу їх рівня та характеру здійснення на макроекономічному рівні з подальшим регулюванням економічними методами може стати суттєвим фактором підвищення ефективності функціонування сучасної ринкової економічної системи.

Таким чином, проблема організації обліку і контролю трансакційних витрат на сьогодні залишається відкритою і потребує подальших поглиблених досліджень.

Бібліографічні посилання і примітки

1. Архієреєв С. І. Розвиток трансакційного сектора економіки України / С. І. Архієреєв. – Режим доступу : [http://www.niisp.gov.ua/vydanna/panorama/issue.php?s=epol2&issue=2003_1].
2. Замазій О. В. Проблеми обліку трансакційних витрат у діяльності суб'єктів господарювання / О. В. Замазій // Наукові праці ДонНТУ. Серія: економічна. – 2004. – Вип. 70. – С. 95–100.
3. Звенячкіна В. Ю. Особливості підходів до управління витратами на промислових підприємствах / В. Ю. Звенячкіна // Наукові праці ДонНТУ. Серія: економічна. – 2008. – Вип. 33-2. – С. 44–49.
4. Йохна М. А. Трансакційні витрати: сутність, значення, проблеми вимірювання та планування / М. А. Йохна // Вісник Технологічного університету Поділля. Економічні науки. – 2002. – № 5. – С. 31–36.
5. Коуз Р. Фирма, рынок и право / Р. Коуз. – М. : Дело, 1993. – 192 с.
6. Милошик В. І. Проблеми визначення трансакційних витрат / В. І. Милошик // Наукові записки. Економічні науки. – 2000. – Т. 18. – С. 46–50.
7. Олейник А. Н. Институциональная экономика / А. Н. Олейник. – М. : ИНФРА-М, 2000. – 416 с.
8. Тимофіїв С. В. Моніторинг трансакційних витрат як чинник ефективного функціонування економіки / С. В. Тимофіїв // Збірник наукових праць Подільського державного аграрно-технічного університету. – Кам'янець-Подільський, 2009. – Вип. 17. – Т. 2. – С. 595–597.
9. Ткач А. А. Институциональная экономика : навч. посібник / А. А. Ткач. – К. : Центр учбової літератури, 2007. – С. 94.
10. Уильямсон О. И. Экономические институты капитализма: фирмы, рынки, «отношенческая» контракция / О. И. Уильямсон. – СПб. : Лениздат, 1996. – 702 с.

Надійшла до редколегії 30.03.2010.

УДК 658.155

К. Е. Добриніна, П. І. Дучинський

УПРАВЛІННЯ ФОРМУВАННЯМ ТА ВИКОРИСТАННЯМ ЧИСТОГО ПРИБУТКУ ПІДПРИЄМСТВА

Досліджено основні проблеми стосовно процесів управління формування та використання прибутку підприємства, що спонукає до значного покращання показників діяльності підприємства. Розкрито сутність чистого прибутку з точки зору різних

© К. Е. Добриніна, П. І. Дучинський, 2010